

Casa nova

Stefan Zweig

Uit het Duits vertaald
en van noten voorzien
door Bart van Kreef

Uitgeverij IJzer

Utrecht

Inhoud

7	Casanova
16	De jonge Casanova
22	De avonturiers
30	Ontwikkeling en aanleg
40	Filosofie van de oppervlakkigheid
58	Homo eroticus
82	De donkere jaren
92	Portret van de oude Casanova
101	Maker van een geniaal zelfportret
117	Namenoverzicht
123	Noten

Casanova

Er is me verteld, dat hij een vrij man is, een wereldburger.

Muralt* over Casanova in een brief
aan Albrecht von Haller, 21 juni 1760

Casanova is een geval apart, een unieke toevalstreffer binnen de wereldliteratuur, en dat komt vooral omdat deze fameuze charlatan eigenlijk net zo ten onrechte in het Pantheon van de scheppende geest is opgenomen als Pontius Pilatus in het Credo. Want zijn dichterlijke adel stelt net zo weinig voor als zijn adellijke titel Chevalier de Seingalt, die hij brutaal met wat letters uit het alfabet bij elkaar verzonnen heeft^{**}: aan de paar gedichten die hij ter ere van een willekeurige dame haastig tussen bed en speeltafel voor de vuist weg in elkaar flanste, kleeft de mufte geur van muskus en academische lijm; om het gedrocht *Icosameron*², zijn utopische roman, van begin tot eind te lezen moet je over het geduld van een engel en het verstand van een ezel beschikken en als onze beste Giacomo begint te filosoferen, doe je er goed aan je kaken stijf op elkaar te houden, omdat je anders voortdurend zou moeten gapen. Nee, Casanova verdient net zomin een

* Voor namenoverzicht zie p. 117

** Voor noten zie p. 123

plek tussen de dichterlijke adel als in de Gotha³, ook hier is hij een parasiet, een indringer zonder rechten of rang. Maar net zo vermetel als hij er tijdens zijn leven in slaagde, als zoon van een tweederangs acteur, als verjaagde priester, versleten soldaat, valsspeler en *fameux filou* (beruchte schobbejak), een eretitel die een Parijse politieluitenant hem in zijn persoonsbeschrijving gaf, in de buurt van keizers en koningen te verkeren om uiteindelijk in de armen van de laatste edelman waar hij verblijf hield, de prins van Ligne, te sterven, net zo vermetel heeft zijn ronddolende schaduw zich onder de onsterfelijken gemengd, ook al is het slechts de schaduw van een schijnbaar povere estheet, *unus ex multis* (één onder velen), een hoopje as, verstrooid in de wind van de tijd.

Maar – merkwaardige zaak! – niet hij belandde in de kelderarchieven van de bibliotheken en werd voer voor filologen, maar beroemde landgenoten en sublieme arcadische dichters als de ‘goddelijke’ Metastasio, de illustere Parini *et tutti quanti* viel dat lot ten deel, terwijl zijn naam, vergezeld van een respectvol lachje, nog op ieders lippen zweeft. En naar aardse maatstaven is het vrijwel zeker dat zijn erotische Ilias nog zal bestaan en enthousiaste lezers zal trekken, als *La Gerusalemme liberata*⁴ en *Il pastor fido*⁵ al lang als eerbiedwaardige historische antiquiteiten ongelezen in de boekenkast liggen te verstoffen. Met één slag heeft de sluwe kansspeler alle Italiaanse dichters sinds Dante en Boccaccio overtroefd.

En nog verbazingwekkender: voor zo’n onwaarschijnlijke winst heeft hij niets op het spel gezet, maar lichtte hij domweg de onsterfelijkheid op en betaalde hij niet de prijs die daar normaliter voor staat. Nooit heeft deze man, voor wie alles in het leven slechts spel was, ook maar enig

idee gehad van de onzegbare verantwoordelijkheid van de echte kunstenaar. Hij heeft geen notie van de doorwaakte nachten, van dagen gedwongen doorgebracht met het triviaal en slaafs fijnslipen van woorden totdat een zin eindelijk als een regenboog door de lens van de taal heen breekt, niets weet hij van het vele onzichtbare en onbetaalde werk van een dichter die vaak pas na generaties erkenning krijgt, niets ook van de heroïsche wijze waarop deze afstand deed van het volle en warme leven.

Casanova, en God weet het, heeft zich het leven altijd alleen maar gemakkelijk gemaakt, niets maar dan ook niets van zijn vreugde, van zijn gastronomische genoegens, nog geen uurtje slaap of een minuut van genot heeft hij geofferd aan de strenge godin Onsterfelijkheid: tijdens zijn leven heeft hij geen vinger uitgestoken voor de roem die hem, de geluksvogel, desondanks zo rijkelijk ten deel viel. Zolang hij nog wat dukaten op zak heeft, er nog een druppeltje olie in zijn liefdeslamp zit, komt het niet bij hem op zijn vingers serieus met inkt te besmeuren. Pas nadat alle deuren achter hem waren dichtgegooid, vrouwen hem uitlachten, hij aan de bedelstand was geraakt en eenzaam en impotent geworden was, gaat hij oud, afgesleten en humeurig aan het werk als surrogaat voor zijn vroegere leven; en slechts met de grootste tegenzin, uit verveling, als een tandeloos kind dat schurft heeft en zichzelf uit woede openkrabt, begint hij makkend en morrend aan de zeventigjarige Casaneus⁶ – Casanova die voor de wereld al dood en begraven is, zijn eigen levensverhaal te vertellen.

Hij vertelt zichzelf over zijn leven – zijn hele literaire prestatie komt daar op neer –, maar wat voor leven! Vijf romans, twintig komedies, een stapel novellen en episodes, een bonte aaneenschakeling van de meest verrukke-

lijke gebeurtenissen en anekdotes, als overrijpe druiven samengeperst in een uniek en boordevol bestaan: hier ontvouwt zich een gevuld leven dat op zichzelf al, zonder de ordenende helpende hand van kunstenaar en bedenker, een compleet meesterwerk is. En dat is ook de meest overtuigende verklaring voor dat aanvankelijk verwarrende mysterie achter zijn roem – niet de manier waarop hij zijn leven beschrijft en ons daarover informeert toont Casanova's genie, maar de manier waarop hij zijn leven geleefd heeft. Het leven zelf is de werkplek van deze mondaine kunstenaar, materiaal en vorm ineen, en alleen aan dit leven, dat zijn meest eigenlijke en waarachtige kunstwerk was, heeft hij zich gewijd met dezelfde creatieve hartstocht als waarmee schrijvers en dichters zich aan hun verzen en proza wijden, vastbesloten om gepassioneerd ieder moment, iedere zich onverwacht aandienende mogelijkheid, de hoogst mogelijke dramatische expressie te geven. Wat een ander moet bedenken, heeft hij zelf meegemaakt, datgene waar een ander zich slechts een voorstelling van kan maken, heeft hij met zijn eigen warme en wellustige lichaam aan den lijve ondervonden, en daarom is het niet nodig dat pen en fantasie de werkelijkheid hier naderhand mooier maken dan zij is: voor een leven dat dramatisch al volledig gevormd is, volstaat het gebruik van slechts overtrekpapier. Er is geen dichter uit zijn tijd die in zoveel verschillende situaties verzeild raakte als Casanova, laat staan dat een heel leven zo vermetel zwierend door een hele eeuw heen danste. Probeer je bijvoorbeeld de biografieën van Goethe, Jean-Jacques Rousseau of andere tijdgenoten puur op grond van wat iemand allemaal meegemaakt heeft (niet op grond van intellectuele inhoud en diepgaande kennis) met de zijne te vergelijken, dan zie

je hoe weinig afwisselend, hoe begrensd en op sociaal vlak provinciaal het leven van deze doelgerichte en door een creatieve wil beheerste geesten was in vergelijking met het onstuimige en elementaire leven van deze avonturier, die van landen, steden, beroep, werelden en vrouwen wisselt als van kleren aan steeds hetzelfde lijf – allemaal amateurs zijn het waar het om genieten gaat, zoals hij een amateur is waar het op dichten en schrijven aankomt. Want het is de eeuwige tragedie van mensen van de geest dat juist hij, die vanuit een roeping het brandende verlangen heeft het bestaan in zijn volle breedte te genieten, daarin beperkt wordt door zijn eigen opgave, slaaf blijft van zijn vaste werkplek, onvrij is door zichzelf opgelegde verplichtingen, vastgeklonken als hij zit aan aardse orde en regelmaat. Elke ware kunstenaar brengt het grootste deel van zijn leven in eenzaamheid en in gevecht met zijn schepping door – alleen de niet-scheppende geest kan zich volledig vrij en verspillend overgeven aan de werkelijkheid zoals die zich voordoet, kan een zuivere levensgenieter zijn, die het leven leeft ter wille van het leven zelf. Wie zich doelen stelt, gaat aan het toeval voorbij: iedere kunstenaar geeft haast altijd vorm aan datgene, wat hij verzuimde mee te maken.

Maar hun tegenspelers, de pure levensgenieters, ontbreekt het bijna altijd aan het vermogen om hun veelkleurige ervaringen creatief gestalte te geven. Ze verliezen zich in het moment en al het andere raakt daardoor ondergesneeuwd, terwijl een kunstenaar ook de kleinste belevenis weet te vereeuwigen. Twee uitersten die ver uit elkaar liggen in plaats van dat ze elkaar vruchtbaar en perfect aanvullen: de ene kant moet het stellen zonder de wijn, de andere heeft geen beker. Het is een onoplosbare paradox: doeners en levensgenieters hebben meer te ver-

tellen dan welke dichter dan ook, maar ze kunnen dat niet – de scheppende mens op zijn beurt moet schrijven, omdat hij zelden iets meemaakt wat de moeite van het vertellen waard is. Zelden schrijft een dichter of schrijver zijn levensverhaal, en aan de andere kant hebben de mensen die echt iets over hun leven te vertellen hebben de capaciteit niet dat verhaal op papier te zetten.

En hier komt nu die prachtige en bijna unieke toevalstreffer in de persoon van Casanova naar voren: een hartstochtelijke levensgenieter, een typische moment-veelvraat vertelt over zijn onwaarschijnlijke leven, zonder zich daarvoor te schamen, zonder poëtische of filosofische opsmuk, maar volkomen feitelijk, precies zoals het was, namelijk gepassioneerd, vol risico's, armoedig, meedogenloos, amusant, gemeen, ongepast, brutaal, liederlijk, maar altijd onder hoogspanning en vol verrassingen – en bovendien doet hij dat niet vanuit literaire eierzucht of dogmatische snoeverij, vanuit spijt en berouw of exhibitionistische, hysterische bekenteniswoede, maar doet hij dat vrij en onbekommerd, zoals een veteraan aan de stamtafel in een café met de pijp in zijn mond een paar pakkende en misschien pikante avonturen ten beste geeft aan onbevooroordeelde toehoorders. Hier is geen fantast met allerlei irritante verzinsels aan het woord, maar de grootmeester onder de dichters, het leven zelf, waarbij Casanova alleen maar tegemoet hoeft te komen aan de minste eis die aan een kunstenaar gesteld mag worden: het nauwelijks geloofwaardige geloofwaardig maken. Zijn kunst en zijn kracht zijn voor dat doel meer dan geschikt, ondanks zijn barokke gebruik van de Franse taal*. Maar nooit heeft de door jicht geteisterde, beverige en humeurige grijsaard er tijdens zijn luizenleventje in Dux⁷ ook maar een ogenblik

aan gedacht, dat ooit grijs-bebaarde filologen en historici zich onderzoekend zouden buigen over zijn herinneringen in de veronderstelling het kostbaarste geschrift uit de achttiende eeuw in handen te hebben, en hoe graag onze Giacomo ook naar zichzelf in de spiegel keek, hij zou het als een misplaatste grap van zijn gehate vijand hofmeester Feldkirchner⁸ beschouwd hebben, als hem was verteld,

* Ik houd niet van kanttekeningen en nog minder van polemiek. Maar de eerlijkheid gebiedt me hier op te merken, dat voor een gedegen inzicht in Casanova's kwaliteit als prozaschrijver, ook vandaag (1928) nog de noodzakelijke basis, gelegen in de oorspronkelijke tekst van zijn memoires, ontbreekt. Wat wij kennen is helaas slechts een willekeurige en volstrekt naar eigen goeddunken vervaardigd misbaksel, dat uitgeverij F. A. Brockhaus, eigenaar van het originele manuscript, honderd jaar geleden liet maken door een leraar Frans. Niets zou meer normaal zijn dan ten minste de wetenschap eindelijk inzicht te geven in de feitelijk door Casanova vervaardigde tekst, en vanzelfsprekend hebben wereldwijd geleerden en diverse universitaire instellingen daarom op de meest indringende wijze gevraagd. Maar tegen Brockhaus strijden zelfs de goden tevergeefs: het manuscript blijft dankzij de koppige eigengereidheid van de eigenaar onzichtbaar achter slot en grendel in de kluis van de firma verborgen. En zo zijn we getuige van het bijzondere feit, dat door de willekeur van een enkeling één van de meest interessante werken uit de wereldliteratuur slechts in verminkte staat gelezen en gewaardeerd kan worden. Zelfs een aanwijzing voor steekhoudende argumenten die zijn kunstvijandige hardnekkigheid kunnen verklaren, is Brockhaus tot op heden het publiek schuldig gebleven.

dat er honderdtwintig jaar na zijn dood in de stad waar hij niet langer welkom was, een eigen Casanova-Sociëteit zou worden opgericht om ieder stukje dat hij schreef, om elke datum na te pluizen en dat men zou proberen de zorgvuldig uitgewiste namen van de dames die zo prettig compromitterend met hem verkeerden te achterhalen. Het is een geluk, dat deze ijdeltuit zich niet bewust was van zijn toekomstige roem, en dat daarom ethos, pathos en psychologie geen rol van betekenis speelden, want alleen iemand zonder duidelijke bedoelingen kan onbezorgd en daarom fundamenteel oprecht zijn. Nonchalant als altijd heeft de oude kansspeler in Dux achter zijn schrijftafel – de laatste speeltafel in zijn leven – plaatsgenomen om vanaf daar als ultieme coup⁹ zijn memoires het lot in het gezicht te smijten: daarna stond hij op en werd uit het leven weggeroepen voordat hij kon zien wat hij teweeg had gebracht. En het onwaarschijnlijke gebeurde, juist die laatste slag bezorgde hem de onsterfelijkheid: daar verblijft hij, de ex-bibliothecaris van Dux, zonder dat hij opnieuw verjaagd kan worden, naast Voltaire, zijn tegenstander en andere grote dichters en hij zal nog vele boeken over zichzelf moeten lezen, want een eeuw na zijn dood zijn wij nog niet klaar met zijn leven, een onuitputtelijke bron die ons er steeds weer toe aanzet opnieuw over hem te schrijven. Ja, de oude *commediante in fortuna*, de onvergelijkbare acteur in zijn eigen blijspel, heeft het spel uitmuntend gespeeld en gewonnen, en gezwollen retoriek of protest kunnen daar nu niets meer aan veranderen. Je kunt onze gewaardeerde vriend verachten wegens zijn gebrek aan moreel besef of zedelijke ernst, je kunt hem de maat nemen als historicus en desavoueren als kunstenaar. Maar één ding kan niet meer: je kunt hem niet nog een keer dood

maken, want ondanks alle dichters en denkers heeft de wereld sindsdien geen romantischer roman voortgebracht dan zijn leven en geen meer tot de verbeelding sprekende figuur dan de zijne.